

tioning of the economic forming will provide more effective conduct of agrarian production, thus the state must play an important role.

Key words: land particle, agrarian enterprises, gross output, manufacturing, crop and animal production branch.

УДК 664:330.341.1

Д.Ф.Крисанов, д.е.н., професор,

Державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

Проаналізовано динаміку, структуру і тенденції інноваційної діяльності підприємства по випуску харчової продукції, розкрито проблеми і перешкоди, які гальмують цей процес. Значна увага приділена аналізу зрушень в джерелах фінансування інноваційної діяльності та обґрунтуванню пропозицій, реалізація яких сприятиме її активізації.

Ключові слова: інноваційна діяльність, продуктивні, процесові, маркетингові й організаційні інновації, джерела фінансування, підприємства харчової промисловості.

Згідно чинних інструктивних документів [1, с.1], під інноваційною діяльністю розуміють усі наукові, технологічні, організаційні, фінансові і комерційні дії, що реальноприводять до здійснення інновацій або залучені з цією метою. Що ж стосується Інновації, то під нею розуміють введення у вживання будь-якого нового або значно удосконаленого продукту (товару або послуги) або процесу, нового методу маркетингу або нового організаційного методу в діяльності підприємства, організації робочих місць або зовнішніх зв'язків.

Дослідженням різнопланових аспектів інноваційної діяльності в різних галузях економіки, розробленням наукових і методичних засад формування національної інноваційної системи, нормативної бази, механізмів та інструментів підтримки суб'єктів господарювання, що впроваджують різні типи інновацій, займалися такі Щепі як Ю.Бажал, В.Геєць, О.Дацій, І.Одотюк, В.Семиноженко, Л.Федулова, М.Якубовський та ін. [2]. Що ж стосується харчової промисловості, то унаслідок специфіки використовуваної сировини та вироблюваної продукції особливості інноваційного процесу не набули достатнього глибокого аналізу у зв'язку з чим оцінка інноваційної

діяльності в харчових галузях носить переважно статистично-обліковий характер без оцінювання якісної складової в реальному режимі часу та з урахуванням рівня гармонізованості національних стандартів із європейськими та міжнародними нормативними документами.

Для об'єктивності необхідно зазначити, що певні зрушення у цьому напрямі вже мають місце [3], однак унаслідок специфічності інноваційної діяльності їх повною мірою не було узагальнено. Особливості інноваційної діяльності в харчовій промисловості пояснюються наступними обставинами:

- порційний характер виробництва багатьох видів харчової продукції, напоїв і тютюнових виробів, а отже необхідність чіткого дотримання вимог технологій, температурних та інших режимів при кожному завантаженні апаратів, переході від перероблення одного виду сировини до іншого, при завершенні розпочатого та започаткуванні нового робочого циклу;
- висока залежність якості й безпечності кінцевої харчової продукції від дотримання вимог нормативних документів стосовно продовольчої сировини - навіть незначні порушення можуть мати віддалені негативні наслідки для її споживачів;
- відсутність чіткої залежності характеристик продуктових інновацій від стану чинної бази стандартів в агропродовольчому комплексі;
- відсутність системних досліджень щодо попиту на харчову продукцію з інноваційними характеристиками та спроможності споживачів заплатити за неї більш високу ціну;
- відсутність економічних механізмів, які повинні забезпечувати оцінювання вкладу виробників технологічних інновацій у випуск продукції з інноваційними характеристиками та відповідне відрахування частки прибутку з доходів, отриманих від її реалізації споживачам, тощо.

Перераховано та інші особливості інноваційної діяльності не тільки надзвичайно урізноманітнюють, але й дуже ускладнюють її проведення в харчовій промисловості. Водночас, згідно із прийнятою статистичною звітністю підприємств, які проводять інноваційну діяльність, можна виокремити наступні основні напрямки та форми її реалізації, а також результативність інноваційного процесу в кінцевій стадії, а саме:

- масштаби інвестування інноваційної діяльності, напрями використання інвестиційних ресурсів, отримувани і залучені інновації та участь у ній суб'єктів господарювання;
- результативність інноваційної діяльності в частині, яка стосується впровадження процесових і продуктових інновацій, маркетингових, організаційних та логістичних методів і моделей реалізації товарів і виробів;
- результативність інноваційної діяльності в частині, яка стосується випуску кінцевої продукції, що відноситься до інноваційної, та її реалізації споживачам.

Що ж стосується масштабів інвестування, то за останній п'ятирічний (2005- 2009 рр.) період в середньому за рік в інноваційну діяльність по харчовій промисловості вкладалось по 1,2 (у діапазоні 0,8-1,7) млрд грн, а займалися нею відповідно близько 300 (у діапазоні 243-343) суб'єктів господарювання, або в межах 9,4-13,2% від загальної кількості підприємств, що звітувалися за її проведення. Це дуже мало, оскільки навіть в найменш інноваційно активних країнах Євросоюзу ця частка становить 26-29% (Португалія, Греція), а в найбільш активних - перевищує 60-70 відсотків[4]. Від 60 до 90 відсотків інвестиційних ресурсів спрямовувалося на придбання основних засобів виробництва, а також його технологічну підготовку. Від 70 до 94 відсотків у структурі інвестиційних ресурсів становили власні кошти підприємств, 6- 24% - кредити банків і лише в 2005 р. - до 10% - були кошти іноземних інвесторів. Пізніше це джерело витрат взагалі не використовувалося, так же як і кошти вітчизняних інвесторів та бюджетних і позабюджетних фондів. Фактично підприємства, що започатковують або продовжують проводити інноваційну діяльність, залишаються наодинці із проблемами, які виникають на цьому шляху, і не можуть розраховувати на допомогу держави або інших підприємницьких чи інвестиційних структур.

Що ж стосується впровадження різних видів інновацій у переробно-харчове виробництво, то вони структуровані в табл. 1.

Таблиця 1

Структура основних видів інноваційної діяльності та участь у ній підприємств харчової промисловості в 2004-2009 рр.*

Показники	Всього	з них:						
		освоювали види інноваційної продукції			впроваджували нові технологічні процеси		придбали нові технології	
		всього	в т.ч.		всього	з них маловідходні, ресурсозберігаючі	всього	з них права на патенти, ліцензії на використання об'єктів
нові види техніки	матеріали, вироби, продукти							
1. Кількість підприємств, що брали участь в інноваційній діяльності, одиниць:								
в 2004 р.	227	165	4	161	116	55	31	5
в 2005 р.	156	112	1	111	69	30	22	7
в 2006 р.	219**	77	1	76	79	35	45	2
в 2007 р.	247**	113	2	111	116	58	70	11
в 2008 р.	261**	138	1	137	104	47	58	9
в 2009 р.	284	149	3	146	124	33	47	5
2009р. : 2004 р. = %	125,1	90,3	75,0	90,7	107,0	60,0	151,6	100,0
2. Кількість освоєних видів продукції, впроваджених процесів, придбаних технологій, одиниць:								
в 2004 р.	х	882	5	877	192	92	58	15
в 2005 р.	х	581	1	580	129	71	45	15
в 2006 р.	х	468	8	460	79	35	76	4
в 2007 р.	х	406***	3	403	209	82	113	16
в 2008 р.	х	457***	2	455	174	66	134	24
в 2009 р.	х	588***	5	583	181	52	114	24
2009 р. : 2004 р. = %	х	66,7	100,0	66,5	94,3	56,5	196,6	160,0

* Складено і розраховано за матеріалами статистичної звітності підприємств харчової промисловості України за 2004-2009 рр.

** В формі державного статистичного спостереження № 1 – інновація за 2008 р. були введені в звітність підприємств нові види інновацій, зокрема: організаційні інновації (в 2006-2008 рр. їх впроваджували 84 підприємств), маркетингові інновації (114 суб'єктів господарювання), нові або вдосконалені методи обробки або виробництва (227 підприємств), нові або вдосконалені методи логістики, доставки або розміщення продукції (51 суб'єкт господарювання), нова або вдосконалена діяльність з підтримки таких процесів як системи матеріально-технічного обслуговування або операції щодо закупівель, обліку або розрахунків (55 підприємств). За даними 2009 р. кількість підприємств, що впроваджували різні види інновацій, становила відповідно 45; 65; 101; 28 і 32 суб'єкти господарювання.

*** В 2009 р. із загальної кількості 588 видів інноваційної продукції, які освоювали підприємства, повими для ринку були 104 од. (17,6%), а повими для підприємства – 484 од. (82,4%). В 2008 р. відповідно 457 од., 98 од. (21,4%) і 359 од. (78,6%), в 2007 р. – 406 од., 85 од. (20,9%) і 121 од. (79,1%).

Аналіз наведених в табл. 1 статистичних даних показав, що в середньому за рік близько 80 % суб'єктів господарювання серед тих, які звітували про проведення інноваційної діяльності, різною мірою були причетні до впровадження різнопланових інновацій, а саме:

- менше 40 % з них освоювали нові види інноваційної продукції (4,3 вида харчової продукції на одне підприємство щороку та один вид нової техніки на 73 підприємства);
- близько третини з них впроваджували нові технологічні процеси (майже 1,6 процесу щороку);
- практично кожне шосте з них придбало нові технології (в середньому 2 технології на рік).

Для того, щоб зрозуміти, наскільки це мало, зазначимо, що середній за потужністю хлібозавод випускає 30-70 видів хліба та хлібобулочних виробів, а в їх виробництві задіяно до десятка і навіть більше технологій основного та допоміжного спрямування.

Значний інтерес викликає такий показник як кількість інноваційних видів харчової продукції, які освоювали підприємства переробно-харчової промисловості. За останні (2007-2009) роки (поки діє статус інноваційної) у виробництво було впроваджено 1441 інноваційний продукт. Оскільки асортимент харчової продукції налічує 20-22 тис. найменувань, то за три роки він оновлюється в межах 6,5-7,2%, а отже навіть по цьому показнику частка інноваційної продукції дуже мала, хоча, згідно статистичної звітності, вона ще нижча.

Доречно звернути увагу і на таку обставину, що в 2008 р. вперше в форму статистичного обстеження № 1-інновація були введені нові види інновацій, зокрема:

- **організаційні**, в 2006-2008 рр. їх впроваджували 84 підприємства, в 2009 р. - 45 суб'єктів господарювання;
- **маркетингові**, відповідно 114 і 65 підприємств;
- **нові або вдосконалені методи обробки або виробництва**, відповідно 227 і 101 суб'єкт підприємництва;
- **нові або вдосконалені методи логістики, доставки або розповсюдження продукції**, відповідно 51 і 28 підприємств;
- **нова або вдосконалена діяльність з підтримки таких процесів як системи матеріально-технічного обслуговування або операції щодо закупівель, обліку розрахунків**, відповідно 55 і 32 суб'єкти господарювання.

Приймаючи до уваги, що в середньому за рік по формі № 1-інновація звітується

2,6 тис. переробно-харчових підприємств, то частка тих, які впроваджували вище перелічені види інновацій, становить від 1,1 до 8,7 відсотка. Порядок наведених відносних даних свідчить про переважно символічний або зародково-прогресуючий характер впровадження різнопланових інновацій, які переважно обслуговують основне виробництво.

Що ж стосується кінцевих результатів або ж результативності інноваційної діяльності, яка проявляється через випуск продукції з інноваційними характеристиками, то, згідно статистичної звітності, найвищий показник було відмічено в 2002 р. - 461 підприємство відвантажило 4,0 млрд грн інноваційної продукції, що становило 12,9% від загального обсягу промислової продукції, яку відправили споживачам переробно-харчові підприємства. В наступні роки спостерігався різкий спад результативності, але пізніше локальний пік було зафіксовано в 2005 р. - 227 підприємств відвантажили 3,5 млрд грн інноваційної продукції (5,9% від всього обсягу відправлених промислових виробів). З 2007 р. звітність підприємств по інноваціях формується відповідно з вимогами останньої Інструкції [1], а основні результати інноваційної діяльності наведені в табл. 2.

Таблиця 2

**Динаміка і структура інноваційної продукції харчової промисловості
та кількість підприємств, що її реалізували***

Найменування показників	Одиниця виміру	Роки			2009 р. : 2007 р. = %
		2007	2008	2009	
1. Кількість підприємств, що реалізували інноваційну продукцію	одиниць	247	226	245	99,2
з них:					
- нову для ринку	одиниць	65	58	47	72,3
- частка від усієї кількості підприємств, що реалізували інноваційну продукцію	%	26,3	25,7	19,2	-
- нову для підприємства	одиниць	198	196	221	111,6
- частка від усієї кількості підприємств, що реалізували інноваційну продукцію	%	80,2	86,7	90,2	-
2. Обсяг реалізованої промислової продукції (робіт, послуг), всього	тис. грн	85962750,7	110417462,9	124254162,3	144,5
3. Обсяг реалізованої інноваційної продукції, що є новою для ринку	тис. грн	1786330,8	1895998,4	1061990,7	59,5
- частка від обсягу реалізованої промислової продукції	%	2,1	1,7	0,9	-
4. Обсяг реалізованої інноваційної продукції, що є новою для підприємства	тис. грн	2729589,0	2640330,5	3849506,6	141,0
- частка від обсягу реалізованої промислової продукції	%	3,2	2,4	3,1	-
5. Увесь обсяг реалізованої інноваційної продукції (3 + 4)	тис. грн	4515919,8	4536328,9	4911497,3	108,8
- частка від обсягу реалізованої промислової продукції	%	5,3	4,1	4,0	-

* Складено і розраховано за матеріалами статистичної звітності підприємств харчової промисловості за відповідні роки

Аналіз наведених в табл. 2 показників, а також враховуючи звітні і розрахункові дані за попередні роки, засвідчив, що позитивних зрушень в інноваційній діяльності підприємств харчової промисловості не спостерігається. В середньому за трьохрічний період частка підприємств, що реалізували «нову для ринку» інноваційну продукцію, серед тих, що реалізували інноваційну продукцію взагалі, становила чверть, однак при цьому мала місце тенденція їх зменшення більше ніж на чверть (з 65 до 47 од.). До цього доречно додати, що обсяг реалізованої інноваційної продукції, що є «новою для ринку», зменшився на 40 відсотків, а в середньому на одне підприємство - на 18%. Це свідчить про те, що група підприємств, яка випускає «нову для ринку» інноваційну продукцію, без активних власних зусиль і створення сприятливих умов для інноваційної діяльності з боку держави, не зможе подолати стагнацію і регрес, а отже приречена на скорочення.

Що ж стосується випуску інноваційної продукції, яка є «новою для підприємства», то в цьому сегменті спостерігаються тенденції позитивного плану. Зокрема, кількість суб'єктів господарювання в харчовій промисловості, що перебувають у цій групі, дещо збільшилася та помітно виріс - в 1,4 рази - обсяг «нової для підприємства» інноваційної продукції, що відвантажена замовникам. Темпи приросту продукції в цьому сегменті практично повністю корелюють із темпами нарощування випуску промислової продукції підприємствами харчової промисловості. Якщо в 2007 р. відношення інноваційної продукції «нової для ринку» до «нової для підприємства» становило 1 : 1,5, то в 2009 р. - 1 : 3,6. Такі структурні зрушення свідчать про те, що загальний рівень «інноваційності продукції» знижується, а частка «нової для ринку» харчової продукції стає символічною. За великим рахунком, віднесення «нової для підприємства» харчової продукції до інноваційної, яка вже поширена на тому ж ринку, де воно її реалізує, більшою мірою буде відповідати такій назві як «умовно інноваційна» і це фактично є «вітчизняним винаходом», якщо до цього випадку застосувати зарубіжні критерії оцінювання інноваційності. Водночас, постає питання щодо передумов, чинників, проблем та неузгодженостей, які в сукупності не тільки гальмують інноваційні процеси, але й мають своїм наслідком постійне звуження кола суб'єктів господарювання, що випускають харчову продукцію з інноваційними характеристиками.

Доречно нагадати, що в обстеженнях підприємств за минулий період (за три і більше попередні роки) були сформульовані питання-відповіді стосовно причин, які гальмують проведення інноваційної діяльності. Набір цих відповідей був стандартним,

а частота їх згадувань свідчила про те, які з них були найбільш типовими. Про це також говорилося і на парламентських слуханнях у Верховній Раді України. Приймаючи до уваги, що інноваційна активність в Україні значно нижча ніж в країнах-членах ЄС, треба визнати, що існує широкий спектр факторів, проблем і перешкод, які її гальмують [4]. Серед них: нестача власних коштів (80,1% обстежених підприємств), значні витрати на нововведення (55,5%), недостатня фінансова підтримка держави (53,7%), високий економічний ризик (41%), тривалий термін окупності нововведень (38,7%) відсутність коштів у замовників (33,3%). Також на розвиток інноваційної діяльності суттєво вплинула недосконалість законодавчої бази (40,4%), відсутність попиту на продукцію (16%), відсутність кваліфікованого персоналу (20%), відсутність можливостей для кооперації з іншими підприємствами і науковими організаціями (19,7%), нестача інформації про ринки збуту (17,4%), нестача інформації про нові технології (17,3%).

Висновки. Для подолання стагнації та регресу в інноваційній сфері діяльності потрібно реалізувати широкий комплекс заходів за активної участі держави, а саме:

- забезпечити удосконалення чинної нормативно-правової бази щодо стимулювання інноваційної активності підприємств та розширення випуску інноваційної продукції;
- прискорити розроблення національної, регіональних та галузевих програм інноваційно-технологічної модернізації підприємств, що забезпечують продовольчу безпеку країни;
- створити умови для розширення системи наукових центрів і впроваджувальних лабораторій по розробленню нових видів харчової продукції, технологій виробництва та апаратного їх оформлення для подальшої реалізації в практичній діяльності переробно-харчових підприємств;
- ініціювати формування «банків» інноваційних розробок, створених в Україні та за кордоном, що відносяться до сфери виробництва продовольчих товарів, та забезпечити доступ до них виробників харчової продукції;
- ініціювати розроблення та апробацію методики оцінювання вкладу виробників технологічних інновацій у випуск інновацій продукції та механізму розподілу прибутків від її реалізації між продуцентом продовольчих товарів і розробником інновацій, тощо.

Список використаних джерел

1. Інструкція щодо заповнення форми державного статистичного спостереження № 1 - інновація «Обстеження інноваційної діяльності промислового підприємства». Затверджено / Наказ Держкомстату 20.08.2007 р. № 306. - К., 2007. - 10 с.

2. Бажал Ю.М. Економічна теорія технологічних змін. - К.: Заповіт, 1996. - 240 с.; Інноваційна стратегія українських реформ / Гальчинський А.С., Геєць В.М., Кінах А.К., Семи-ноженко В.П. - К.: Знання України, 2002. - 336 с.; Дацій О.І. Розвиток інноваційної діяльності в агропромисловому виробництві України. - К.: ННЦ «ІАЕ» УААН, 2004. - 428 с.; Одотюк І.В. Технологічна структура промисловості України: реалії та перспективи розвитку; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. - К., 2009. - 304 с.; Технологічна модернізація промисловості України / За ред. д-ра екон. наук Л.І.Федулової; Ін-т екон. та прогнозув. - К., 2008. - 472 с. та ін.

3. Дацій О.І. Розвиток інноваційної діяльності в агропромисловому виробництві України. - К.: ННЦ «ІАЕ» УААН. 2004. - 428 с.; Пріоритети інноваційного розвитку АПК України: наук. доповідь / Юзефович А.Е., Крисанов Д.Ф. - К.: Об'єднаний ін-т екон. НАН України, 2005. - 55 с.; Крисанов Д.Ф. Інноваційний фактор розвитку харчової промисловості України // Економіка України. - 2007. - № 4. - С.71-82; Виклики і шляхи агропродовольчого розвитку / [Пасхавер Б.Й., Шубравська О.В., Молдаван Л.В. та ін.]; за ред. акад. УААН Б.Й.Пасхавера; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. - К., 2009. - 432 с. та ін.

4. Постанова Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів» // Урядовий кур'єр. - 2010. - № 208. - С.20.

***Annotation.** A dynamics, structure and tendencies of innovative activity of enterprises, D atudysed on producing of food producís, problems and obstacles which brake tins pnness are exposed. Considérable attention is spared to the analysis of changes in the Hourcings of innovative activity and ground of suggestions realization of which will assist lier activation.*

***Key words:** innovative activity, to the product, process, marketing and organizational innovations, sourcings, enterprise offood industry.*